

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ВИРАЗНОГО ЧИТАННЯ В МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті визначено сутність поняття "виразне читання"; дана характеристика мовлення вихователя як показника педагогічної культури, засобу вираження й самоутвердження його особистості; розкрито умови ефективності професійного мовлення педагога, насамперед його володіння технікою мовлення.

Ключові слова: культура мовлення, виразне читання, техніка мовлення, ефективність мовлення, словесна дія.

Складовою педагогічної майстерності вихователя є його мовлення. Це інструмент професійної діяльності педагога, за допомогою якого можна розв'язати різні педагогічні завдання: зробити тему заняття цікавою, а процес її вивчення – привабливим; створити ширшу атмосферу спілкування у групі, встановити контакт з дітьми, досягти взаєморозуміння з ними; сформувані в дошкільників відчуття емоційної захищеності, вселити в них віру в себе.

Мовлення вихователя є показником його педагогічної культури, засобом самовираження і самоутвердження його особистості. Сучасний педагог має стати справжнім майстром своєї справи з високим рівнем знань і умінь у сфері педагогічної діяльності. Необхідною умовою досягнення високої професійної підготовки, педагогічної техніки, майстерності педагога є володіння основами теорії і практики мистецтва слова, культури мовлення і виразного читання. Необхідність засвоєння і практичного використання вихователем положень культури мовлення і виразного читання пояснюється, по-перше, недостатньою вивченістю і розробкою теоретичних положень виразного читання. По-друге, не вистачає фахівців виразного читання в педагогічних коледжах та університетах. Найгострішим та найактуальнішим питанням сьогодення залишається питання професійного вдосконалення мовлення фахівців всіх галузей освіти, підготовка науково-педагогічних кадрів з урахуванням вимог, що висуваються перед Україною у зв'язку із підписанням Болонської конвенції.

Культура мовлення як окрема наукова дисципліна виокремлюється в 20-і роки ХХ ст. завдяки працям В.Чернишова, Л.Щерби, Г.Вінокура. Праці вчених були присвячені виявленню та опису частин мовної системи, що найбільш чутливіші до порушення літературної норми, методам підвищення грамотності, розповсюдження знань про мову, виховання поваги до правильного мовлення. Особливу вагу відіграли праці В.Віноградова, С.Ожегова, Д.Розенталя, Л.Щерби, Л.Успенського. В середині 80-х років ХХ ст. виходить з друку низка підручників з риторики Н.Кохтева, Ю.Рождественського тощо. В Україні цією проблемою займалися Н.Бабич, М. Ільяш, М. Пентилюк, Г.А. Олійник, А.Богущ, О.Аматьєва, С.Хаджирадева тощо.

Викладання курсу "Культура мовлення та виразне читання" у вищих закладах освіти України є актуальною проблемою, що потребує постійних творчих пошуків та постійно залишається в центрі уваги. Від того, якою мовою звернеться до дитини вихователь, чи прищепить любов до рідного слова, залежить у подальшому мовний розвиток особистості. Специфіка роботи працівника дошкільної освіти полягає насамперед в тому, що саме слово виступає основним провідником усієї інформації, яку засвоює дитина в дошкільному віці. Як елемент мовної системи, слово пов'язане з іншими словами на рівні лексики, граматики, стилістики. Важливою лексичною характеристикою в цьому плані є сполучуваність слів, тобто здатність їх поєднуватися з іншими словами в процесі висловлення думки. Сполучуваність слів залежить від особливостей позначуваних ними понять. Використання слів у переносному значенні розширює межі їх сполучуваності. Переносні значення переважають у художньому й публіцистичному стилях. У розмовному мовленні слова з переносним значенням вживаються для оцінної характеристики людей, явищ. Уживаючись у переносному значенні, нейтральні слова набувають додаткових емоційно-експресивних відтінків.

Виразне читання є одним із головних засобів впливу на всебічний розвиток дітей через твори художньої літератури різних жанрів (казки, вірші, оповідання, байки) і безпосереднє слово вихователя.

На думку Г.Олійника, майстерність мовлення, виразного читання необхідні вихователю не тільки тому, що за самою специфікою його роботи доводиться багато говорити, читати, а й тому, що виразне слово допомагає ефективно застосовувати методи педагогічного впливу на дітей, розвивати їх пізнавальну діяльність [5, с.3]. Особливої уваги потребує слово художнього твору під час читання. Сила впливу слова педагога тут залежить від багатьох факторів, а саме: від умінь розкрити її в самому творі, усвідомити й пережити, тобто наскільки вникне в авторський задум, його переживання, а також у думки й переживання персонажів; від процесу передачі експресивності твору та власних переживань.

У чому полягає майстерність мовлення вихователя, що сприяє її формуванню, як організувати роботу із самовдосконалення професійної мовленнєвої підготовки? За яких умов його мовлення може бути інструментом продуктивного розв'язання педагогічних завдань?

По перше, професійне мовлення педагога повинно відповідати вимогам культури мови. Це важливий показник рівня його інтелігентності, освіченості, загальної культури. Його умовою є знання мови, адже мовлення є засобом існування, використання мови. Мова як сутність, як специфічна знакова система виявляється в мовленні. Мовлення – це функціонування мови. Тому продуктивність мовленнєвої діяльності вихователя залежить передусім від того, наскільки його мова відповідає нормам сучасної літературної мови – акцентологічним, орфоепічним, граматичним, синтаксичним. Мова, яка відповідає цим нормам, є правильною.

По-друге, професійне мовлення вчителя, за К.Станіславським, має бути своєрідною "словесною дією", метою якої є здійснення інтелектуального, емоційно-вольового, морального впливу на дітей. Слова вихователя, звернені до вихованців, мають нести в собі енергію його почуттів, переживань. Мовлення педагога повинно бути в одних ситуаціях засобом збудження активності дошкільників (наприклад, пізнавальної активності на занятті), в інших – засобом

гальмування їхніх психічних реакцій (наприклад, зняття негативних емоцій). Слово справжнього вихователя переконує, навіює, викликає в дітей відповідні почуття, формує їхнє ставлення до того, про що він говорить. Тому важливо орієнтувати себе у спілкуванні з дошкільниками на цілеспрямований добір мовних і мовленнєвих засобів, на чітке визначення того, яке педагогічне завдання і надзавдання буде розв'язуватися цими засобами.

Тому важливо орієнтувати себе у спілкуванні з дітьми на цілеспрямований добір мовних і мовленнєвих засобів, на чітке визначення того, яке педагогічне завдання і надзавдання буде розв'язуватися цими засобами. Позитивний результат дає використання таких елементів самотренінгу. Перед спілкуванням з дошкільниками поставте перед собою запитання і дайте на них відповіді: з якою метою я буду говорити (для чого?), для кого я буду говорити (як діти сприйматимуть мої слова, чи зрозуміють мене?), що мене спонукає говорити про це, які мовні і мовленнєві засоби допоможуть мені досягти мети, яким я хочу бачити результат свого мовлення (на рівні змісту – засвоєння інформації і на рівні сприйняття смислу – формування почуттів, ставлення)?

Третя умова ефективності професійного мовлення педагога – його спрямованість, зверненість до дітей. Головна мета спрямованості мовлення – викликати дошкільників на діалог з вихователем, залучити їх до співпраці, створити атмосферу співроздумів і співпереживання.

Слова вихователя повинні завжди мати точну адресу – їхній добір здійснюється з розрахунку, що вони будуть сприйматися конкретними дітьми. Педагог-майстер завжди будує своє мовлення, передбачаючи можливу реакцію вихованців на свої слова, навіть на тон, голос, яким вони будуть сказані. Таке передбачення допоможе педагогові раціональніше організувати своє мовлення, скоригувати його під час спілкування.

Зрозуміло, виникає питання: що надає мовленню спрямованості? Насамперед це наявність власного ставлення до того, про що вихователь говорить, щирість його слів. Для мудрого педагога його мовлення, спілкування з дітьми – це спосіб самовираження, "саморозкриття духовного багатства перед учнями" (В. Сухомлинський).

Спрямованість мовлення вихователя залежить також і від його вміння будувати свій монолог як діалог з дітьми, як пряме звертання до їхнього розуму, почуттів, переживань. В його розповіді будуть і прями спонукання до спільної роботи ("давайте поміркуємо, пофантазуємо, станемо на точку зору цього дослідника...", "гадаю, вас теж схвилювала ця історія, у вас виникли питання..."); і висловлювання власних оцінок, вражень, роздумів ("я не можу не поділитися з вами своїми враженнями, міркуваннями...", "мені важко погодитися з такими висновками...", "ця книжка переконала мене в тому, що...") [6, с. 80].

Спрямованості мовленню вихователя може надати використання простих, але ефективних прийомів: займенника "ми" замість займенника "я" (наприклад: "ми з вами сьогодні помандруємо до..." замість "я вам розкажу про..."); постановка риторичних питань, мета яких – активізувати увагу, збудити зацікавленість, спонукати до роздумів; використання таких прийомів стилістичного синтаксису, як антитеза, повтор тощо [2, с.67].

Обов'язковою передумовою ефективності професійного мовлення вихователя є також володіння його технікою.

У сучасній соціальній психології компоненти техніки мовлення – голос, дикція, темп, інтонація – визначаються як акустична система відтворення людини людиною. Дослідженнями встановлено, що вони виконують при цьому важливі функції, а саме: створюють імідж людини, який закріплюється у свідомості довколишніх; дають змогу виявити психічну індивідуальність людини, визначити її емоційний стан. Наприклад, особливості техніки мовлення вихователя можуть створити образ спокійного, врівноваженого педагога або, навпаки, категоричного властолюбця.

Отже, володіння технікою мовлення є не тільки елементом культури педагогічної діяльності вихователя, а й передумовою позитивного сприйняття його дітьми, батьками, колегами.

Формуючи культуру мовлення дошкільників, педагог звертає їхню увагу на виразність, правильність, логічність мовлення, вміння користуватися мовностилістичними засобами, бачити красу живого народного слова та водночас уникати помилок, пов'язаних з негативним впливом просторічної, діалектної лексики, жаргонізмів, суржику тощо. Вихователь насамперед повинний дбати про чистоту мовлення.

Уміння правильно говорити прищеплюється в ранньому дитинстві, формується у стінах дошкільного закладу та у школі, а потім удосконалюється протягом усього життя в процесі спілкування. Погане, засмічене мовлення – це показник невихованості людини, це збитки навчально-виховного процесу в дитячому садку, школі, виші.

Виразне читання повинне допомагати розумінню думок автора, давати чітке уявлення про те, що зображується у творі, виявляти власне ставлення читця до того, про що розповідається в тексті й мета, з якою твір передається слухачеві.

Виразне читання засноване на тих же принципах, що й професійне мистецтво художнього слова (читання), в основі якої лежить система К.Станіславського. Різниця між виразним і професійним художнім читанням різниться ступенем майстерності глибини, повноти і яскравості передання твору. Виразне читання є першим щаблем в оволодінні майстерністю художнього читання.

Виразне читання, на думку В.Буяльського, є витонченим критиком художнього твору; воно вчить розуміти і запам'ятовувати те, що читаєш, змушує звертати увагу не лише на ціле, а й на окремі слова і знаходити в них найтонші відтінки прочитаного; "розвиває художній смак почуття та уяву; розвиває голос; поширює його діапазон, відкриває нові тембри, привчає розумно володіти апаратом дихання; виправляє невиділені вимови; прищеплює навички розумної і вільної мови; стає нерозлучним другом людини не лише в школі, але й у житті, якою о професійною діяльністю людина не займалася; воно викликає благородне почуття насолоди у читця і сприяє зближенню, духовному єднанню людей, даючи привід для обміну думок". У мистецтві виразне читання, як і в будь-якому іншому, за В.Буяльським, не варто поклатися лише на знання та вправи або на одну тільки інтуїцію. Потрібний ще й певний талант [3, с.46].

Отже, виразне читання – це мистецтво відтворення в живому слові думок і почуттів, якими насичено художній твір, а також наміру виконавця і його ставлення до виконуваного твору.

Ученими (Б.Головін, К.Бабич, В.Телія), виокремлюються такі типи виразності: структурна, образно-емоційна, понятійна та змішана (Б. Головін); структурно-інтонаційна й логічна (К.Бабич); експресивно-фонетична, експресивно-

морфологічна (словотворча), експресивно-лексична та експресивно-синтаксична (В.Телія) [2, с. 35].

Виразність мови, за О.Аматьєвою, – це комунікативна якість мови, особливість її структури, яка діє не тільки на розум, але і на емоційну область свідомості людини; підтримує увагу та інтерес у слухача і читача. Це – "усне мовлення, яке внаслідок своєї правильності, емоційно-естетичної завершеності передає думки і почуття того, хто говорить, і викликає відповідну реакцію слухача" [1, с.23].

Отже, можна дійти висновку, що виразність мови використовується в процесі комунікації для підсилення дії шляхом не просто передачі думки, а підсилення цієї дії за рахунок дії на емоційну сферу співрозмовника. Основним об'єктом, на який спрямовано дію виразності мови, є співбесідник.

Виразне читання, на думку О.Аматьєвої, не однобічний акт: у процесі словесної дії читець (виконавець) залучає до творчості слухачів, активно впливаючи на їхні почуття, розум, волю, які є носіями нашого психічного життя. Для визначення цього мистецтва вдаються також до термінів "художнє читання", "декламація". Можна вживати ці терміни як однозначні, бо суттєвої різниці між цими поняттями немає. Проте слід мати на увазі, що кожен із них має свої специфічні відтінки [1, с. 15].

Говорити виразно – означає вибирати слова образні, тобто слова, які викликають діяльність уявлення, внутрішнє бачення і емоційну оцінку зображувальної картини, дії, діючої особи.

Виразне мовлення, за О.Аматьєвою, становить комунікативну "якість культурного мовлення, особливість його структури, яка впливає не лише на свідомість, але й на емоції читача чи слухача, підтримує його увагу та інтерес [1, с.15].

Однією з умов виразного читання є вміння правильно, логічно осмислювати текст, фразу, з'ясувати закономірності будови і звучання кожного речення, кожної репліки. Існує певний глибокий зв'язок між тим, як ми читаємо, і тим, що ми читаємо.

Таким чином, оволодіння студентами навичками виразного читання сприятиме кращому розумінню дітьми художнього твору, допоможе вихователю підвищити їх інтерес до сприйняття змісту запропонованого твору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аматьєва Е. П. Методика обучения выразительной речи детей старшего дошкольного возраста. Дис. канд. педаг. наук: 13. 00. 02 "Теорія та методика навчання (українська мова)" / Е.П. Аматьєва. – Одеса, 1997. – 292 с.
2. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н.Д. Бабич. – Львів: Світ, 1990. – 232 с.
3. Буяльский Б. А. Искусство выразительного чтения: книга для учителя / Б. А. Буяльский. – М.: Просвещение, 1986, - 176 с.
4. Олійник Г.А. Виразне читання. Основи теорії. Посібник для вчителів. – Тернопіль: Навчальна книга / Г.А. Олійник. – Богдан, 2007. – 224 с.
5. Педагогічна майстерність: Підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.; [за ред. І.А. Зязюна]. – К.: Вища шк., 1997. – 349 с.

Подано до редакції 15.06.11
